

FEDINEC CSILLA

A „GYŐZELEM NAPJA” – OROSZ ÉS UKRÁN INTERPRETÁCIÓK

Áprilisban immár két éve lesz, hogy kezdetét vette az ukrán–orosz hibridháború. Frank van Kappen holland politikus, nyugalmazott tábornok megfogalmazása szerint a hibrid háború – a klasszikus hadviselés vegyítése az irreguláris fegyveres alakulatok felhasználásával. Az az állam, amelyik hibrid háborút folytat, alkut köt nem állami végrehajtókkal – fegyveresekkel, a helyi lakosság csoportjaival, szervezetekkel, melyekkel a formális kapcsolattartás teljességgel lehetetlen. Ezek a végrehajtók olyasmiket tehetnek meg, amiket maga az állam nem, mert minden államnak be kell tartania a genfi és a hágai konvenciókat a szárazföldi hadviseléssel, más országokkal kötött.

Vita van egy másik háborúról is. Moszkva értelmezésében a náciizmus feletti győzelem a Szovjetunió egyetlen történelmi sikere, amely túlélte a kommunizmus bukását, a második világháborúban aratott győzelem ma is Oroszország globális geopolitikai szerepének egyik fundamentuma. Vlagyimir Putyin orosz elnök 2015. február 17-i buda-

pesti látogatása is két részből állt: hivatalos tárgyalások, illetve a Hősök terén az ismeretlen katonai sírjának és a Fiumei úti sírkert szovjet katonai parcellájának megkoszorúzása. A második világháború az ukrán történetírásban és közgondolkodásban a vitatott kérdésekhez tartozik, az emlékezetpolitika alakításában itt is folyamatosan részt vállal a politika.

A „Nagy Honvédő háború” kezdő dátuma 1941. június 22., amikor a Német Birodalom megtámadta a Szovjetuniót. Az e napi szovjet újságok még a békeidők híreivel jelentek meg. Ez vasárnap történt. A hétfő általában szünnap volt a sajtónak. A keddi, június 24-i „Pravda” már használta a szókapcsolatot, többek között a következő mondatban: „[...] megkezdődött a szovjet nép nagy honvédő háborúja a német fasizmus ellen [...]” – utalva a Napóleon elleni hadviselésre, az „1812-es Honvédő háború”-ra is. A két háború azzal érdemelte ki a „honvédő” jelzőt, hogy minden egyéb háborús konfliktustól eltérően, melyekben Oroszország

érintett volt, itt széles társadalmi rétegek vettek részt a konfliktus megoldásában. A háború sajátos himnuszává vált, 1941-ben keletkezett hazafias dal „Szent háborút” emlegetett, behozva a képbe a szakralitás motívumát.

A „Nagy Honvédő háború” végét Németország kapitulációja jelentette. Zbigniew Brzezinski lengyel származású amerikai politológus véleménye szerint: „A náci Németország és a birodalmi Japán kapitulációja, megfelelően 1945. májusában és augusztusában, véget vetett a legvadabb kísérletnek a globális hegemonia elérésére nyers fegyveres erővel. Ugyanígy csaknem fél évszázaddal később, amikor 1991. december végén a Kremlben levonták a vörös zászlót, az nem csak a Szovjetunió végét jelezte, hanem annak a helytelen mivoltában konok ideológiának a végét, amelyik szintén globális dominanciára törekedett. 1945 májusa Amerikát már úgy pozícionálta, mint a világ vezető demokratikus hatalmát; 1991 decembere megerősítette Amerikát, mint a világ egyetlen igazi globális hatalmát. Paradox helyzet, hogy a náci Németország leverése megemelte Amerika státusát, noha nem játszott döntő szerepet a hitlerizmus fölött aratott katonai győzelemben. Ebben a győzelemben az érdem a sztálini Szovjetuniót, Hitler gyűlöletes riválisát illeti meg. Ezzel szemben a Szovjetunió politikai vereségében Amerikának valóban központi szerepe volt.”

A háború utáni két évben két győzelem napot is méltattak a Szovjetunióban. Május 9-ét a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének 1945. május 8-i rendelete tette hivatalos ünneppé, „a Győzelem ünnepévé”, egyben munkaszüneti nappá. Az 1947. december 23-án kelt rendelettel munkanap lett, majd az 1965. április 26-án kelt rendelet – a 20. évfordulón – ezt a rendelkezést hatályon kívül helyezte, és ezzel a „Győzelem napja” ismét munkaszüneti nap. A Szovjetunió fennállása alatt katonai parádét Moszkvában és a nagyobb városokban csak négyszer tartottak, kerek évfordulók kapcsán – 1965-ben, 1975-ben, 1985-ben és 1990-ben.

Ugyancsak a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendeletével, mely 1945. szeptember 2-án kelt, a győzelem napjává – „a Japán fölött aratott Győzelem napjává”-vá – nyilvánították szeptember 3-át is, amely 1947. május 7-i rendelettel ismét munkanap lett. Ez a későbbiekben sem változott meg, ez az ünnepnap kikopott a hivatalosan emlegetett ünnepek sorából, a sajtó sem foglalkozott vele. A Szovjetunió a német kapituláció után üzent hadat Japánnak, s a világháborúnak ez a fejezete már nem volt része az össznépi „Szent háborúnak”. Sajátos körülmény, hogy Japán 1945. szeptember 2-án írta alá a kapitulációt, szeptember 3. pedig az a nap volt, amikor Moszkvában katonai pompával ünnepelték meg az eseményt.

Szovjetunió felbomlása után, Oroszország 1995. február 10-én szövetségi törvényt fogadott el „Oroszország katonai dicsőségének napjairól (győzelmi napokról)”, melyben 15 ünnepnap szerepelt, ebből hat emlékeztetett 20. századi eseményekre: egy első világháborús és öt második világháborús esemény, de utóbbiak mindegyike kizárólag a „Nagy Honvédő háború”-val függött össze, közte a május 9-én a „Győzelem napja”. A törvényt azóta, 2014 végével bezárólag, 17-szer módosították.

Szemponctunkból a legjelentősebb változások a következők. A 2005. július 21-i módosítás által megváltozott a törvény címe („Oroszország katonai dicsőségének napjai és emléknapjai”), illetve megváltozott a preambulum szövege. A preambulum eredeti szövege (1995): „Oroszország katonáinak hősiessége, bátorsága, az orosz fegyver ereje és dicsősége mindenkor elválaszthatatlan része volt az Orosz állam nagyságának. Jelen Szövetségi törvény beiktatja az orosz fegyver dicsőségének napjait – Oroszország katonai dicsőségének napjait (a győzelmi napokat) (a továbbiakban – Oroszország katonai dicsőségének napjai). Oroszország katonai dicsőségének napjai a dicső győzelmek napjai, amelyek döntő szerepet játszottak Oroszország történelmében és amelyek során az orosz katonaság kivívta a kortársak tiszteletét és megbecsülését és az utódok hálás emlékeztetét.” A megváltozott szöveg (2005): „Oroszország történelme gazdag jeles eseményekben. Oroszország katonáinak hősiessége, bátorsága, az orosz fegyver ereje és dicsősége mindenkor elválaszthatatlan része volt az Orosz állam nagyságának. A katonai győzelmek mellett vannak események, amelyek méltóak arra, hogy megmaradjanak a nép emlékezetében. Jelen Szövetségi törvény beiktatja az orosz fegyver dicsőségének napjait – Oroszország katonai dicsőségének napjait (a győzelmi napokat) (a továbbiakban – Oroszország katonai dicsőségének napjai) megőrkítve az orosz katonaság dicső győzelmeit, melyek döntő szerepet játszottak Oroszország történelmében, és Oroszország történelmének emléknapjait, melyek az állam és a társadalom életének legfontosabb történelmi eseményeivel kapcsolatosak (a továbbiakban – Oroszország emléknapjai).”

A módosítások során az ünnepnapok száma 15-ről 17-re módosult: bővült a sor egy XVIII. századi katonai tettel és a 2014. július 10-ével vezették be november 4-ikének „a népi egység” napjaként való méltatását. Ezenkívül megváltozott, illetve módosult egyes napok tartalma, illetve interpretációja. Például a 2004. december 29-i módosítások nyomán november 7. a Minyin–Pozsarszkij-féle felkelés (1612-ben kiűzték a lengyel hódítókat Moszkvából, és visszafoglalták a Kremlt) helyett a „Nagy Októberi szocialista forradalom” egy konkrét évfordulójára emlékeznek a következő megfogalmazás-

ban: „Moszkvában a Vörös téren a Nagy Októberi szocialista forradalom huszonnegyedik évfordulója alkalmából rendezett katonai díszszemle napja (1941)”. A 2014. december 1-jei módosítással pedig január 27. „a leningrádi blokád megszüntetésének napja (1944)” új megfogalmazást kapott: „Leningrád fasiszta blokád alóli teljes felszabadításának napja (1944)”.

Külön említésre méltó február 23. mint ünnep. A szovjet időkben ezen a napon méltatták a szovjet hadsereg napját. A bemutatott törvény 1995-ös szövegében ez a nap „a Vörös hadseregnek Németország császári csapatai fölött aratott győzelme napja (1918) – a Honvédők napja,” a 2006. április 15-i módosítással pedig immár leegyszerűsítve „a Honvédők napja”.

Ma Oroszországban a „Nagy Győzelem” napja az egyik legnagyobb állami ünnep. A Szovjetunió felbomlása utáni években a belpolitikai rendezéseknek nem volt központi kérdése május 9. Azonban 1995-ben az 50. évfordulót Moszkvában teljes pompával méltatták, felvonulással a Vörös téren és katonai parádéval a Hódolat hegyén, ahol a jubileumra készült el a Győzelem park. Ettől kezdve minden évben hasonlóképpen méltatják a győzelem napját, 2008 óta a katonai parádé is a Vörös téren zajlik.

Nézzük meg, hogyan van ez Ukrajnában. A hivatalos történetírás szerint a második világháború időszakában az ukrán területek geopolitikai helyzetüknél fogva a keleti hadszíntér epicentrumában voltak, a háború 1941. június 22. és 1944. október 28. között zajlott a területén, bár egyes értelmezések szerint Ukrajna számára a második világháború kezdete 1939 márciusa, amikor Magyarország elfoglalta Kárpáti Ukrajnát. A záró dátum, 1944. október 28. története bonyolultabb, mintsem az, hogy 1945. május 8. vagy 9. az európai győzelem napja. A Szovjetunióban először 1944. október 14-én méltatta Szovjet-Ukrajna felszabadulást – egy héttel azután, hogy a Vörös Hadsereg elérte Lavocsne települést, azaz Kárpátalja akkori határát. Október 27-én, amikor Ungvárt foglalták el a szovjetek, Moszkvában díszsortúzzal tisztelegtek az esemény előtt. November 27-én, a munkácsi kongresszuson, melyen kimondták az újraegyesülést Ukrajnával, az elfogadott kiáltvány többek között így fogalmazott: „Örömteli történelmi napra ébredtünk Kárpáti Ukrajnában. A hősi Vörös Hadsereg segítségével leráztuk a német-magyar igát.” 1945-ben a felszabadulás első évfordulóját már október 27-én méltatták. 1993-ban elnöki rendelettel „Ukrajna fasiszta megszállás alóli felszabadítása 50. évfordulójának” megünneplését 1944. október 8-ához kötötték. 1995-ben azonban Kárpátontúl és Ukrajna újraegyesítésének 50. évfordulóját 1944. október 28-ához, Csap felszabadításához. 1999-től

ugyancsak elnöki rendelettel ez lett „Ukrajnának a fasiszta megszállás alóli felszabadításának” is a napja. Valójában 1944. október 28-án a Vörös Hadsereg csak elérte Csapot, a város hosszú harcok után, november 23-án került szovjet kézre.

A második világháború időszakában folyamatosak voltak a behívások, a szovjet hadseregben szolgált az ukrain lakosság mintegy 10 százaléka, több millió ember. Ezenkívül az Ukrán Nationalisták Szervezete által szervezett ellenállási mozgalomban, illetve az 1942-ben a Szervezet által alapított Ukrán Felkelő Hadsereg soraiban – különböző források más-más számot neveznek meg, de minimum – százezren vettek részt abban a harcban, amelyben a szovjeteket ellenségnek tekintették. Ennek a két ténynek ellentétes, sőt egymást kizáró értelmezése, mentén az emlékezetpolitika alakításáért össznemzeti és regionális szinten is politikai erők küzdelmének voltunk a tanúi az elmúlt bő két évtizedben. Ugyanakkor a kérdés interpretálása Ukrajna és Oroszország közti viszonyban is feszültségeket okozott.

Ukrajnában az emlékezet nemzetiesítése összefügg a „Nagy Honvédő háború” szovjet narratívájának újraértelmezésével, az alapvető események, a szereplők és a történelmi következmények átértékelésével az új nemzeti identitások és a nemzeti „emlékezetkultúra” kialakítása során. A nemzetiesítés koránt sem jelenti minden esetben az emlékezet „deszovjetizálását”, ha ez alatt azt értjük, hogy céltudatosan számot akarunk vetni a múlttal. Sokkal inkább az figyelhető meg, hogy a helyi hatalom pragmatikus megfontolásokból lehetőleg észrevétlenül bontotta le az „archaikus” szovjet jelképeket, azokat részben helyettesítette nemzeti és vallási jelképekkel, vagy integrálta az új történelmi narratívába. Ugyanakkor a „közös Győzelem” – „Együtt voltunk erősek” jegyében – továbbra is fontos szimbolikus tartalmat hordoz, ukrán-orosz viszonylatban pedig a posztszovjet reintegrációval és a két ország „stratégiai partnerségével” összefüggő projektek legitímálására szolgál.

A második világháború időszakában ellentmondásos alakja, ma már Ukrajnában hivatalosan nemzeti hős Sztepan Bandera. Az 1980-as évek vége óta eltérő intenzitással, de folyamatosan napirenden van a hozzá való viszonyulás kérdése Ukrajnában. Több tucat Bandera-szobor áll az országban, ám kizárólag Kijevtől nyugat-északnyugatra, Kárpátalja kivételével. Az abban rejlő konfliktushelyzetet, hogy az ország különböző részeiben eltérő a kollektív emlékezet és egyes összetevői tekintetében kibékíthetetlen, a nagypolitika is érzékelte és erre kétféle markáns választ igyekezett adni. Az 1994 és 2004 között regnáló államfő, Leonyid Kucsma második világháborúval kapcsolatos beszédeiből, Viktoria Szereda megállapítása

szerint „teljesen hiányoznak az utalások az ukránok egy részének emlékezetében élénken élő Ukrán Felkelő Hadsereg földalatti mozgalmára. Mivel azonban az Ukrán Felkelő Hadsereg harcosainak mítosza a nemzeti múlt ukrán modelljének és Nyugat-Ukrajna lakossága kollektív emlékezetének fontos összetevője, az elnök elkerülte az események nyilvános kritikáját. Körültekintően ügyelt arra, hogy a második világháborúnak az ukrán társadalom szempontjából konfliktusos helyzetei ne kerüljenek szóba. Miközben hangsúlyozta a szovjet hadseregben harcoló ukránok hőstetteit, kollektív amnéziát írt elő a nyugat-ukrán földalatti mozgalom tekintetében.” Ahogy Andrej Portnov megjegyzi, a Kucsma-időszakban elnöki rendeletre kiadott, a második világháborúban elesettek névsorát tartalmazó köteteket két hivatalos változatban nyomtatták ki: az egyikben az utolsó kötet szerkesztői utószavába bekerült, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereg és annak fegyveres alakulatai „a fasiszta Németország csatlósaiaként harcoltak a Hitler-ellenes koalíciót alkotó országok ellen és a fasizmussal kollaborálók bélyegét viselték magukon”, a második változathoz ezt a szövegrészt kihagyták. Így mindenki azt a történelmet kapta, amit várt.

Ezzel szemben a soron következő elnöki ciklusban Viktor Juscsenko, a „narancsos” elnök, miközben a közös emlékezetet az 1930-as évek elején bekövetkezett „nagy éhínség” középpontba helyezésével igyekezett megteremteni, 2010-ben Szeptan Banderát Ukrajna hőségévé nyilvánította, amivel nemzeti konszenzus nélkül beemelte a nemzeti hősök hivatalos panteonjába. Erre a lépésre nem csak belföldön, de külföldön is érzékenyen reagáltak. Azonban még ugyanebben az évben magánszemélyek beadványa alapján a bíróság, hivatkozással arra, hogy Bandera soha nem volt ukrán állampolgár, így nem lehet Ukrajna hőse, megsemmisítette az elnöki rendeletet. A döntést a másodfokú bíróság és a legfelsőbb bíróság is jóváhagyta. Így valójában kedélyek újabb és újabb felkavarásán túl semmi nem változott, mindkét döntéssel az országnak csak egyik, de mindig más-más fele volt elégedett. Máig talán az egyetlen konszenzusos helyzetet a háborús veteránok státusáról és szociális védelméről szóló 1993-as törvény biztosítja, amely mindenkit veteránnak tekint, aki 1944-ig fegyvert fogott, tehát az Ukrán Felkelő Hadsereg tagjait is.

Az ukrán politológiában létezik egy olyan fogalom, hogy banderofóbia: az ukrán nemzeti gondolat potenciális veszélyként, agresszióként való értelmezését, illetve a banderisták démonizálását, ami egyes régiók negatív színben való feltüntetését, bizonyos politikai erők lejáratását szolgálja. Oroszország részéről ez abban nyilvánul meg, hogy Ukrajnára „testvérileg” tekint, s nem mint szom-

szédos önálló népre, s a banderisták innen nézve azoknak a gyűjtőneve, akik ezzel nem értenek egyet. Lengyelország részéről a második világháború alatti zsidó- és lengyelpogromok elkövetőit értik alatta.

A banderizmus eszmerendszerében a nacionalizmus egyet jelent a nemzet központba helyezésével, korszakokon átívelő állandóságának megkérdőjelezhetetlenségével, ami megköveteli a megaluvást nem ismerő forradalmi harcot a nemzeti függetlenségért, kizárva a sovinizmus minden formáját. Bandera úgy vélte, hogy az ukránoknak soha sem lehet közös az útja Oroszországgal. A banderizmus mai követői 2013 vége óta árnyékként támogatja a regnáló hatalmat a közös ellenségnek tekintett Oroszországgal szemben.

A 2014 februárjában elűzött-elmenekült államfő, Viktor Janukovics időszakában kísérlet történt arra, hogy a „Győzelem Zászlaját” – a zászló, melyet Alekszej Bereszt, Mihail Jegorov és Meliton Kantaria 1945. május 1-jén kitűzött a Reichstagra – is beemeljék az ünnepléssel összefüggő rekvizitumok közé. „Az 1941–1945-ös Nagy Honvédő háborúban aratott Győzelem megörökítéséről” szóló 2000. évi törvénybe 2011-ben beiktatták, hogy „a Győzelem Zászlaja a szovjet népnek, hadseregében és flottájának a fasiszta Németország felett a Nagy Honvédő háború éveiben aratott győzelmeinek a jelképe”, melyet használni kell a győzelmi ünnepek alkalmával, ki kell tűzni az épületekre Ukrajna állami zászlajával együtt. A törvény jelentős ellenállásba ütközött, tekintettel, hogy a „Győzelem Zászlaja” egy katonai csapatzászló, ám jelképrendszere egyértelmű: vörös zászló sarlóval, kalapáccsal és a csillaggal. Állampolgári beadvány alapján a törvényt módosított az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította, hivatkozással arra, hogy az alkotmány kimerítően meghatározza

az állami jelképeket, melyek az állami zászló, az állami címer és az állami himnusz, és megállapítja azt is, hogy az állami jelképek tartalmukban elválaszthatatlanok az állami szuverenitástól.

2014. május 9. két hónappal volt a Krím orosz annektálása és egy hónappal a keleti megyékben Kijev által megindított „Terroristaellenes Művelet” kezdete után. Vlagyimir Putyin orosz elnök a megszállt Krímen, Szevasztopolban ünnepelt. Ukrajna néhány nagyvárosában, közte Kijevben is megtartották az ünnepséget, a bonyolult helyzet ellenére. Lemberg annyiban volt kivételes, hogy itt május 8-án ünnepeltek – az európai „V Day” napon. 2014-ig Ukrajnában is használták a György-szalagot a győzelem jelképeként, ám a megelőző hónapok eseményei ezt a jelképet összemosták az orosz betolakodással, így nem kívánatosá lett, helyette átvették, illetve adaptálták a pipacsot, az a háborús áldozatokra emlékezés európai jelképét.

2014-ben változott az ukrainai ünnepi naptár és éppen az „orosz kapcsolat” szétbontásának logikája mentén. Az augusztus 24-i, függetlenség napi beszédében Petro Porosenko államfő így fogalmazott: „Ukrajna többé nem fog ünnepelni egy szomszédos ország katonai-történelmi naptára szerint. A saját hazánk és nem egy idegen haza védői előtt fogunk tisztelni.” Elnöki rendelettel február 23. – korábban a szovjet hadsereg napja, ma Oroszországban a „Honvédők napja” – helyett október 14. lett „Ukrajna védőinek napja”. Az indoklás szerint ezzel a cél „főhajtás Ukrajna függetlensége és területi egysége védelmezőinek bátorsága és hősiessége, az Ukrán nép katonai hagyományai és győzelmei előtt, a társadalom hazafias szellemének erősítése”. Ez a nap egyben az ukrán kozákság napja, de 1942-ben ezen a napon alakult meg az Ukrán Felkelő Hadsereg. Feltételezhető a szándék, hogy így egységesen méltatható nappá váljon.

Január 22-ike 1999-től kezdődően az „Egység napja” – 1919-ben ezen a napon mondták ki az Ukrán Népköztársaság és a Nyugat-Ukrán Népköztársaság egyesülését. 2011-től az „Egység és

Szabadság napja”, majd 2014-től ismét az „Egység napja”. November 21-ike pedig, ugyancsak 2014-től, a „Méltóság és a Szabadság napja” – a 2004-ben ezen a napon kezdődött narancsos forradalom, és a 2013. november 21. és 2014 februárja között zajló méltóság forradalma (Revolution of Dignity, Euromaidan Revolution) – tiszteletére.

Vlagyiszlav Grinevics megállapítása szerint a második világháborúval kapcsolatos ukrainai emlékezetpolitika úgy jellemezhető, mint a „rég” (szovjet) és az „új” (nyugati) hagyományok egyesítése által kísérlet egy új modellt létrehozására. A kijevi és a régiókbeli események megkerülhetetlené tették az országban a mélyreható reformokat, amelyeket mély gazdasági válság és az orosz beavatkozással súlyosbított körülmények között kell végrehajtani. Optimista vélemény, hogy az események pszichológiai alapot teremthetnek az ukrán államisággal való azonosuláshoz.

A szovjet örökség felszámolására irányuló törekvést célozta meg az ukrán parlament által 2015. április 9-én elfogadott, és az államfő által május 15-én aláírt ún. „kommunizmustalanító csomag”, hivatkozással az Alkotmány (1996) 11. cikkelyére, mely kötelezi az államot az ukrán nemzet és történelmi emlékezete konszolidálására és fejlesztésére. A törvényjavaslatok, illetve a végrehajtással kapcsolatos háttéranyagok, cselekvési tervek kidolgozására létrehozott Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet kizárólagosan illetékes a tárgykörbe tartozó összes kérdésben, a kormány ugyancsak kizárólagos főhatósága mellett. A szóban forgó négy jogszabály arról dönt: ki a hős és ki az ellenség a történelemben, mi a viszonya Ukrajnának a második világháborúhoz, a kommunista és a náci rezsimekhez, illetve hozzáférhetővé teszi az eddig zárt levéltárakat is. A törvények keményen és minden további vitát kizárva leszögezik az ország függetlensége eszméjének elsőbbségét minden mással szemben, és a függetlenség ideáljának védelmét bármilyen eszközzel mind a múltat, mind a jelent illetően.

IRODALOM

Maurovich Lajos: Pipaccsal ünneplik a háborús áldozatok emléknapját. Múlt-kor, 2006. november 10. http://mult-kor.hu/20061110_pipaccsal_unneplik_a_haborus_aldozatok_emleknapijat?print=1

Portnov, Andrej: Történelemírás ukrán módra. In: Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Pozsony, 2009.

Portnov, Andriy – Tetiana Portnova: The Dynamics of the Ukrainian “Eurorevolution”. Religion & Society in East and West, Vol. 42, № 5–6, 2014.

Szereda, Viktória: Történelmi emlékezet Ukrajna és Oroszország elnökeinek hivatalos beszédeiben. Regio, 2007, 3. sz.

Бабиченко, Денис: Эти дни Победы. Итоги, № 19 (465), 2005.

Безинский, Збигнев: Ещё один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы. Москва, 2010.

Grinevics, Vladislav: Друга світова війна в офіційній політиці, пам’яті та політичних дебатах сучасної України (2009) http://www2-historicalmemory.org.ua/abstrakt_u/02.html

Журженко, Тетяна: «Чужа війна» чи «спільна Перемога»? Націоналізація пам’яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні. Україна Модерна, №18, 2011.

Корнієнко, Софія: Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен. Радіо Свобода, 26.04.2014. <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html>

Лапин, Владимир: Великий юбилей «Великой години»: к 200-летию Бородинской битвы. Звезда, № 7, 2012.

Пасічний, Роман: «Бандерофобія» в пострадянській свідомості. In: Матеріали наукового семінару, присвяченого 65-й річниці УПА та діяльності Р. Шухевича. Львів, 2008.

Севина, Ольга: Эхо «Священной войны». Контекст эпохи. 2009. http://olg15960418.narod.ru/publ/ehkho_svjashhennoj_vojny_kontekst_ehpokhi_chast_3/1-1-0-4

Шаповалов, Сергей: Реорганизация советского праздничного календаря в 1945–1950-е гг. Общество: философия, история, культура, № 1, 2015.